

O shvaćanju pokusnog braka kao tradicijske ustanove

Mr Zorica Rajković

Etnološka, sociološka i druga literatura bilježi pojavu tzv. pokusnog braka u nekim krajevima Jugoslavije, i to uglavnom u Hrvata i Srba. Pojava, međutim, nije zasebno i sistematski proučena. Idući za drugim ciljevima i zadacima, spomenuta literatura tu pojavu dotiče uzgredno i vrlo uopćeno. Pregled literature pokazuje kako postoje različita shvaćanja pokusnog braka i kako se s njim u vezi javljaju razni nesporazumi. Tako npr. ne postoji ni jedinstven odgovor na pitanje — što je pokusni brak?

NAZIV I NAJUŽE ODREĐENJE

U literaturi se ova pojava naziva *pokusni brak* ili *brak na probu*. Đorđević ga pobliže određuje kao specijalnu vrstu braka,¹ a Martinović kao novo nastalu formu braka.² Prethodno ga nazvavši brakom na probu, u daljem tekstu dvojica autora istu pojavu nazivaju *načinom stupanja u brak* (Čulinović³) i *formom predbračnih odnosa* (Pulišević⁴).

Sudeći prema opisima u literaturi, moglo bi se sažeti da je pokusni brak onaj brak čije su glavne karakteristike: specifična funkcija, privremenost i nelegitimnost.

Funkcija

Specifičnost pokusnog braka se sastoji u njegovoj svrsi, odnosno funkciji. Funkcija pokusnog braka predstavlja njegovo bitno obilježje i na osnovi nje pokusni bi se brak trebao razlikovati od svakoga drugoga. Prema literaturi

* Ovaj članak razmatra neke probleme koji su opsežno i kompleksno obrađeni u magistarskoj radnji autorice pod naslovom »Problem pokusnog braka kao tradicijske ustanove kod Hrvata i Srba«, koja će biti objavljena kao poseban rad.

¹ Đorđević, T.: *Naš narodni život*, Beograd, Srpska književna zadruga, 1923, str. 67.

² Martinović, M.: »Pokusni brak u kordunskim selima«, *Sociologija*, XI/1969, br. 2, str. 331.

³ Čulinović, F.: *Narodno pravo*, Beograd, 1938, str. 408.

⁴ Pulišević, S.: *Osnove sociologije*, Zagreb, Narodne novine, 1964, str. 154.

se mogu izdvojiti tri funkcije pokusnog braka: 1. ispitivanje udavačine sposobnosti rađanja, 2. ispitivanje radnih sposobnosti udavače, 3. ispitivanje podesnosti bračnoga partnera.

Treća funkcija donekle uključuje i prve dvije, ali stavlja naglasak na skladnost odnosa bračnog para i odnosa unutar šire obitelji. Unutar treće grupe mogu se odvojiti dvije podgrupe: jednoj je svrha ispitivanje međusobne podesnosti partnera, a drugoj — ispitivanje podesnosti udavače od strane ženikove porodice.

Da bi se ostvarila svrha pokusnog braka, moraju se stvoriti potrebni uvjeti koji bi se mogli nazvati *pokusnom situacijom*. Pokusna situacija mora potrajati izvjesno vrijeme, a to nazivamo *pokusni period*.

Pokusna situacija

1. Prva pretpostavka pokusne situacije jest da postoji suglasnost i specifična namjera osoba koje stupaju u pokusni brak, ili njihovih roditelja, odnosno onih koji umjesto njih odlučuju. Jedino se u radu Čulinovića nalazi podatak o postojanju sporazuma između momka i djevojke, odnosno njihovih roditelja ili skrbnika; taj podatak pokazuje na postojanje intencije odnosno svijesti o pokusnosti takvoga braka.⁵

Moglo bi se postaviti pitanje da li je neminovno postojanje namjere, a time i svijesti o pokusnom značaju tako sklopljenog braka? Čini se da jest, odnosno da se samo u tom slučaju dotična pojava može nazvati pokusnim brakom. Ukoliko prilikom sklapanja braka nema nikakve specifične namjere u smislu stvaranja pokusne situacije i pokusnog perioda, takav se brak ničim ne razlikuje od nekoga drugoga braka. Oni koji se upuštaju u pokusni brak moraju biti svjesni svrhe svoga postupka, jer inače čitav postupak ne bi imao smisla. Funkcija pokusnog braka i svijest o njoj neminovno su povezane.

U literaturi se posebno ne spominje postojanje intencije, ali se ona očituje u postupku odgađanja zakonskog čina sklapanja braka dok se ne ostvari svrha pokusnog braka. S tim u vezi nameće se pitanje: da li dotična pojava u shvaćanjima njezinih nosilaca ima isto značenje i smisao kakav joj pripisuju njezini promatrači i istraživači, tj. da li je tzv. pokusni brak pokusan i prema shvaćanjima onih koji ga prakticiraju?

Kao i svaki drugi fenomen kulture, pojava pokusnog braka se u etnološkom pristupu može procjenjivati samo mjerilima one sredine u kojoj je ponikla i u kojoj živi. Zato nedostatak svijesti o pokusnom značaju braka potvrđuje i nedostatak pokusne funkcije, što isključuje mogućnost da se neki brak tretira kao pokusan samo zato što su neke njegove formalne značajke, okolnosti ili posljedice identične ili samo slične onima iz pokusnog braka.

U literaturi se potvrda pokusne intencije prilikom sklapanja braka većinom javlja kao potvrda njegove funkcije (djevojaka odlazi u momkovu kuću da bi se vidjelo kakva će biti žena, da li je sposobna da rađa ili da radi). Nije nam poznata potvrda sporazuma (kakav opisuje Čulinović) koji bi unaprijed ugovorio uvjete bračnog pokusa, i kao takav bio očita potvrda svijesti o pokusnosti dotičnoga braka.

⁵ Čulinović, F.: *isto*, str. 408.

⁶ Martinović, M.: *isto*, str. 334.

2. Druga pretpostavka pokusne situacije je zajedničko življenje sudionika pokusnoga braka. Ovo je jedan od onih faktora koji dotičnu vezu najizrazitije iskazuju kao bračnu zajednicu.

Pokusni period

Pokusni period je pokušao definirati jedino Martinović. »To je period od prevođenja djevojke u mladićevu kuću, pa do dana (kada se brak službeno legalizira«⁶ — piše Martinović. Pokusni period je zapravo vrijeme trajanja pokusnog braka, a ovisan je o funkciji pokusnog braka. U prvom slučaju (funkcija 1) on je ograničen ispunjavanjem uvjeta, tj. postizanjem trudnoće, porodom djeteta, ili porodom isključivo muškog djeteta. U druga dva slučaja (funkcije 2 i 3) pokusni period može biti vremenski neodređen ili vremenski određen.

Pokusni period završava onim časom kad je postignuta svrha pokusnoga braka, tj. kad se ostvarila njegova funkcija. Većina autora smatra da se taj momenat odjelotvoruje u obliku zakonskog čina sklapanja braka. U slučajevima pokusnog braka to bi svakako trebalo tako biti.

Nelegitimnost

U literaturi se pokusni brak uvijek javlja kao nelegaliziran bračni odnos. Zakonski čin sklapanja braka usljeđuje nakon pokusnog perioda, ukoliko je pokusni period dao pozitivan rezultat. Treba, međutim, imati na umu da nelegitimnost bračne veze nije značajka samo pokusnog braka. Nezakoniti brakovi postoje i mimo pokusnog braka, kao posljedica drugih uzroka i okolnosti (npr. maloljetnički nezakoniti brakovi). Zato se u naknadnoj legalizaciji nekoga braka, odnosno u izostanku zakonskog čina prilikom njegova sklapanja, po svaku cijenu ne mora vidjeti potvrda pokusnog braka. Pregled literature o pokusnom braku pokazuje da u tom smislu postoje izvjesna pretjerivanja.

Pokusni brak kao tradicijska ili novija pojava

S obzirom na porijeklo i starinu, u literaturi se pokusni brak tumači na dva načina — ili kao tradicijski bračna ustanova ili kao novija pojava. Tako Schneeweis ističe veliku starinu običaja (koje opisuje,⁷ a Gavazzi govori o »tradicijskima pokusnog braka.⁸ Spomenuti prilog Čulinovića također se zasniva na shvaćanju pokusnog braka kao tradicijske bračne ustanove.

Pored općenitih izjava da je pokusni brak tradicijska bračna ustanova, jedino je Gavazzi utvrdio postojanje »raznih tradicijskih značajki«, a kao primjer naveo je »običaj vjenčavanja iza pokusnog braka na određene blagdane (Sv. Petka u Lici)«.⁹

Mogućnost tumačenja pokusnog braka kao novije pojave (između dva rata) nagovijestila je Erlichova,¹⁰ dok je Martinović nastanak ove pojave još više približio sadašnjosti (poslije drugog svjetskog rata).¹¹

⁷ Schneeweis, E.: *Grundriss des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten*, Celje, 1935, str. 86.

⁸ Gavazzi, M.: *Etnografija južnih Slavena* (skripta).

⁹ Isto.

¹⁰ Erlich, V. St.: *Porodica u transformaciji*, Zagreb, Naprijed, 1964, str. 132 — 135.

¹¹ Martinović, M., isto, str. 334.

Sankcije pokusnog braka

Pokusni brak, kao i svaki drugi pokus, može završiti uspjehom i neuspjehom. Kako se nakon pozitivnog ishoda pokusni brak ozakonjuje, njegova daljnja sudbina prepuštena je brizi i zaštiti pisanog zakona. Međutim, potrebno je predvidjeti i posljedice negativnog ishoda. U skladu s tumačenjem pokusnog braka kao društveno priznate tradicijske bračne ustanove, ona bi trebala biti sankcionirana kroz nepisano, običajno pravo. Ovaj aspekt pokusnog braka naročito je prisutan u spomenutom radu Čulinovića. Društveno priznanje pokusnog braka očituje se u izjavi Drobnjakovića: »Brak na probu priznaje zajednica i razlikuje ga od 'divljeg braka'.«¹² Slično je i s izjavom Erlichove: »Istup iz te veze dozvoljen je bez štetnih posljedica za njihove daljnje izglede.«¹³

Može se pretpostaviti da je u društvu koje pokusni brak priznaje, ta pojava na neki način i regulirana. Prema interpretacijama u literaturi proizlazi da je pokusni brak reguliran i sankcioniran prvenstveno u tom smjeru da se u slučaju njegova negativnog ishoda izbjegniju štetne posljedice za njegove sudionike, prvenstveno za ženu. Vjerojatno je da društveno priznanje dotične pojave samo po sebi osigurava sudionike od štetnih posljedica moralne prirode. Što se tiče šteta materijalne prirode, u literaturi se spominju dvije mogućnosti: prvo, da prilikom raskida pokusnog braka njegovi sudionici odnose sve što su u zajednicu donijeli (prema Čulinoviću), a drugo je novčana odšteta koja se javlja većinom kao odšteta za ženu. Novčana odšteta pod nazivom »najam« zabilježena je u već spomenutom prilogu Schneeweisa; taj je izraz (kao i ostale podatke iz sjeverne Dalmacije) Schneeweis preuzeo iz članka Mitrovića.¹⁴

O »najmu« govori i Krauss, i to u komentaru istog Mitrovićeva članka.¹⁵ Ne može se sa sigurnošću tvrditi da je »najam« naknada svojstvena pokusnom braku; on je vjerojatno prvenstveno izraz za najamni rad i naknadu koja se dobija za najamni rad. Moguće je da su prilikom sudskih procesa (eventualno na nagovor advokata — kako je smatrao Bakotić¹⁶) tužiteljice prikazivale svoj nevjenčani brak kao najamni odnos, kako bi stekle pravo na novčanu naknadu.

Čini se da je Čulinović smatrao da odšteta za ženu nije oduvijek bila sastavni dio i značajka pojave pokusnog braka, jer kaže: »Kod današnjih ostataka takovog načina stupanja u brak, redovno se ugovara i neka odšteta za ženu, ako bi je muž kroz pokusno vrijeme ili nakon njegova isteka, od sebe protjerao ne sklopivši s njome zakoniti brak.«¹⁷ U njegovu se opisu ne javlja izraz »najam«. Svi podaci o novčanoj naknadi odnose se isključivo na slučajeve iz sudske prakse. U njima se odšteta za ženu iskazuje samo kao sankcija pisanog zakona. Zato se postavlja pitanje, da li je uopće postojala po običajnim propisima predviđena naknada, odnosno da li je odšteta za ženu postojala kao tradicija.

¹² Drobnjaković, B.: *Etnologija naroda Jugoslavije*, Beograd, Naučna knjiga, 1960, str. 143.

¹³ Erlich, V. St., *isto*, str. 132.

¹⁴ Mitrović, A.: »Zenidba i udadba u sjevernoj Dalmaciji«, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, I, Beograd, 1906, str. 524—531.

¹⁵ Krauss, S.: *Anthropophiteia*, Jahrbücher für folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral, Band IV, Leipzig, 1907, str. 37—45.

¹⁶ Bakotić, L.: »Zenidba i udadba u sjevernoj Dalmaciji«, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, VII, Beograd, 1909, str. 114—120, 185—192, 286—294.

¹⁷ Čulinović, F., *isto*, str. 408.

ISTRAŽIVANJE I METODOLOGIJA

Prilazeći terenskom istraživanju pokusnog braka ukazala se nužnost ograničenja područja istraživanja. Sprovođenje ankete (upitnik je bio razaslan poštom) trebalo je poslužiti za sondiranje terena i dati orijentaciju za ograničenje područja, no taj pokušaj nije uspio, zbog malog broja odgovora. Nakon toga je rad usmjeren na područja na koja se odnose, u literaturi zabilježene, potvrde pokusnog braka: To su Dalmatinska zagora (vrlički kraj — 5 lokaliteta; benkovački kraj — 6 lokaliteta), Lika (6 lokaliteta), Kordun (7 lokaliteta), Bosna (okolica Jajca — 4 lokaliteta) i istočna Srbija (negotinski kraj — 10 lokaliteta). Terenska smo istraživanja obavili 1968—1971. godine, i to metodama direktnog promatranja i sistematskog intervjua. Intervjuiranje je vršeno pojedinačno i grupno. Grupna intervjuiranja (obično jedan glavni informator i više aktivnih učesnika u kazivanju, i to predstavnika dviju ili više generacija i obadvaju spola) odvijala su se u autentičnim situacijama, tako da bi se moglo govoriti o etnografskoj metodi istraživanja s participacijom. Komparacije i kontrole radi, dozvolom Komisije za etnološki atlas koristili smo i podatke iz 238 upitnica Etnološkog atlasa (238 lokaliteta i to: 99 s područja Hrvatske, 90 iz Bosne i Hercegovine, 46 iz Slovenije, 2 iz Crne Gore i 1 iz Srbije). Iz više razloga upitnik se, kao i standardizirani intervjui, pokazao nepogodnim za istraživanje pokusnog braka. Prvo, zbog složenosti pojave koja zahtijeva suviše opširan upitnik. Drugo, određenja pokusnog braka su suviše općenita, a međusobno se znatno razlikuju, tako da je nemoguće postaviti nepromjenljivi slijed pitanja koja bi zahvatila u sve opise i tako dala cjelovitu sliku pojave, a ne bi dozvolila skretanja na druge teme. Treće, postoje pojave čije su neke značajke identične ili slične nekim značajkama pokusnog braka, pa se radi toga lako brkaju. Prilikom formuliranja pitanja nemoguće je izbjeći i takva koja bi informatora mogla odvesti sa tražene na neku drugu pojavu. Ova se poteškoća može izbjeći u direktnom kontaktu s informatorom. Četvrto, istraživanje braka (pogotovo pokusnog) znači diranje u jednu od najintimnijih i delikatnih sfera ljudskog ponašanja. U tom smislu pokusnom je braku gotovo nemoguće prići direktno, barem ne u današnje vrijeme kad je seoska zajednica raslojena i nejedinstvena prema stupnju kojim participira u tradicionalnoj kulturi, kao i u intenzitetu kojim prima inovacije. Radi toga je ispitivanjem potrebno obuhvatiti čitav niz pojava, kako bi se indirektno dobila slika i o pokusnom braku. Tako je npr. potrebno ispitivati načine stupanja u brak koji se u pojedinoj sredini primjenjuju, običaje koji prate svaki od postojećih načina, naročito običaje prilikom dovođenja udavače u kuću mladoženje, te vanjske znakove bračnog statusa (promjena odjeće i oglavlja) i običaje s tim u vezi, nazive za čin sklapanja braka i za one koji stupaju u brak; potrebno je ispitivati nevjenčane brakove, rastave i istjerivanje žene, uzimanje druge žene, te predbračne odnose zaručnika i onih koji nisu zaručeni, te miraz, način njegove isplate i drugo.

Pored toga, smisao pokusnog braka sadržan je u njegovoj funkciji, a funkcija se formirala kao izraz shvaćanja i potreba dotične sredine. Zato je potrebno ispitivati ne samo vanjske značajke — oblike pojavljivanja, nego i shvaćanja koja stoje iza vanjskih značajki i koja njima upravljaju. U tu svrhu treba utvrditi kakva su shvaćanja o braku uopće, o njegovoj funkciji, stabilnosti, o mogućnostima razvoda, o ulozi djece u braku, o stavu prema

nevinosti udavače, o ulozi i pravima žene, te ulozi i važnosti crkvenog i građanskog čina sklapanja braka. Međutim, uvid u shvaćanje ustanove braka pružaju i podaci o običajima i svemu onome što je spomenuto u vezi s indirektnim prilazom istraživanja pokusnog braka.

Ovako široko predviđeno istraživanje omogućava dobivanje slike o shvaćanju braka u nekom kraju, te da se ustanovi da li je pojava pokusnog braka u okvirima takvoga shvaćanja moguća, koja joj je svrha i koja su joj vanjska obilježja. Na taj je način moguće razlikovati pokusni brak od nevjenčanog braka, kod kojeg je zakonsko vjenčanje izostalo radi nekih drugih razloga.

Pristupajući istraživanju pokusnog braka, kao vrlo značajan zahtjev javlja se utvrđivanje kriterija za prepoznavanje pokusnog braka, kao i potreba za utvrđivanjem mjerila prema kojima se dotična pojava može prosuđivati. Kriteriji za prepoznavanje pokusnoga braka svakako ne bi trebali biti samo formalni kriteriji (nelegitimnost!), nego treba voditi računa i o kriterijima koji ističu posebnosti i karakterističnosti pokusnog braka, a to je prije svega njegova specifična funkcija. Kako je ta specifična funkcija usmjerena na svojevrstan pokus, a svaki pretpostavlja svjesno stvaranje određenih uvjeta, ovaj funkcionalni kriterij — ili više njih — svakako bi trebao uključiti i zahtjev za postojanjem intencije i svijesti o svrsi pokusnog braka prilikom njegova zasnivanja.

Mjerila za prosuđivanje pokusnog braka treba da budu mjerila sredine u kojoj se pojava javlja, dakle moraju se temeljiti na shvaćanjima dotične sredine i održavati njezine moralne i pravne nazore (a ne nazore ispitivača).

RASPRAVA O REZULTATIMA

Polazeći od ovih postavki prema problemu pokusnog braka kao tradicionalne ustanove Hrvata i Srba kao rezultat terenskih istraživanja autorice iskrsava dilema da li je pokusni brak uopće postojao kao tradicijska ustanova ovih naroda, te da li se neke suvremene pojave mogu tumačiti kao ostaci ove tradicijske ustanove, ili one pretpostavljaju neku sasvim novu praksu. Podaci iz literature su vrlo oskudni i mogu se različito interpretirati. Teško je vjerovati da bi tradicijska ustanova pokusnog braka ostavila tako malo izričitih i sigurnih dokaza ili barem tragova svoga postojanja. Terenska istraživanja još više potkrepljuju ovu sumnju. Tako se npr. jedina spomenuta tradicijska značajka pokusnog braka — običaj vjenčavanja nakon pokusnog braka na određene datume (prema Gavazziju), ne potvrđuje drugdje u literaturi niti u suvremenim terenskim istraživanjima.

Inače podataka o kolektivnom vjenčavanju isti dan svih mladenaca iz jednog sela ima u literaturi, ali se oni ne dovode u vezu s pokusnim brakom. Osim Sv. Petke se kao jedan od datuma masovnog vjenčavanja spominje i Sv. Kata značajni blagdan pravoslavne odnosno katoličke crkve. U Lici su se na Sv. Petku održavali crkveni zborovi. Kako oba blagdana padaju u jesensko vrijeme, koje je i inače uobičajeno za sklapanje brakova (Sv. Kata što više pada neposredno pred adventsko vrijeme, u koje katolička crkva ne dozvoljava sklapanje brakova), pretpostavlja se da do masovnih vjenčavanja na te dane dolazi zbog opće želje da se vjenčanje obavi u uobičajeno vrijeme

i na neki istaknuti praznik dotične vjeroispovijesti.¹⁸ Također se događa da udaljene seoske crkve svećenik ili župnik obiđe svega jedamput ili dvaput godišnje, krsti svu rođenu djecu i vjenča sve parove koji su u njegovoj odsutnosti stupili u bračni život. Stoga nije isključeno da su pojave zajedničkih vjenčavanja izazvane i ovakvim uzrocima.¹⁹

Naknada za ženu koja nije zadovoljila u pokusnom braku (tzv. najam), koja je trebala ukazati na društveno priznanje i sankcioniranost ustanove pokusnog braka — pokazala se u drugačijem svjetlu: kao sankcija pisanog a ne običajnog prava.

Pokusni period, definiran kao vrijeme od stupanja u pokusni brak do ozakonjenja bračne veze, iskazao se kao period koji neobično varira u trajanju, koji ne pokazuje gotovo nikakve pravilnosti, a doveden je u sumnju i sam način njegova definiranja. Odnosno, zakonsko vjenčanje (bilo crkveno ili građansko) nije se potvrdilo kao primaran i najvažniji čin sklapanja braka.

U svim spomenutim krajevima, u dostupnoj prošlosti kao i danas, dosta je česta pojava da se bračne zajednice zasnivaju i održavaju bez zakonskog čina sklapanja braka. Usprkos tome takve se bračne veze bitno ne razlikuju od zakonito sklopljenih, odnosno one ispunjavaju sve funkcije braka (biološku, kulturnu, ekonomsku), one su relativno trajne i društveno priznate u dotičnoj sredini.²⁰ Prema shvaćanjima sredine, izostajanje zakonskog čina nije presudno, tj. ono ne utječe na moralnu kvalifikaciju takve veze (smatra je sramotnom, nevažećom i sl.).

Izostanak zakonskog čina ne znači ujedno i izostanak bilo kojeg čina sklapanja braka. Umjesto njega (ali ne u smislu nadomjestka, nego jedne starije prakse) nalazi se neki od više poznatih običajnih, tradicijskih činova sklapanja braka. U prvom redu to može biti svadba — običajna, javna, svečana procedura, lokalno različito koncipirana, popraćena s manjim ili većim brojem običajnih radnji, kojoj je svrha da se posredstvom javnog čina u dotičnoj sredini ustoliči nova bračna zajednica, da joj upravo ta javnost postupka osigura društveno priznanje i prihvaćanje, te da se simboličkim radnjama naglasi momenat sjednjavaanja bračnoga para i njegova uvođenja u novi, bračni status.

Radi se dakle o davanju izvjesne prednosti običajnom činu pred zakonskim, što je donekle razumljivo ako se uzme u obzir povijesni odnos običajnog i zakonskog sklapanja braka. Crkveno vjenčanje koje je do uvođenja građanskog vjenčanja bilo zakonski čin sklapanja braka, relativno je novijeg porijekla, svakako daleko mlađeg nego što su običajni činovi sklapanja braka.²¹ Kršćanstvo je dugo vremena smatralo brak za običan ugovor koji nije trebalo potvrditi crkvenim blagoslovom niti popratiti vjerskim obredom. Tek je dosta kasno uveden obavezni crkveni brak i utvrđen vjerski obred za njegovo sklapanje. U istočnoj se crkvi to odvijalo kroz nastojanja sv. Save i Stevana Prvo-

¹⁸ U članku Rastevčića — Ličanina A. V.: »Nešto o pirnih običajih u Lici«, *Zora Dalmatinska*, II, Zadar, 1845, autor objašnjava da se Ličani žene obično u jesen, jer »drugda ne mogu kako mora biti pir obdržavati« (str. 356), odnosno »jer je onda svega dosta« (str. 374).

¹⁹ Prema izjavi V. Čulinović — Konstatinović o selu Zailju u blizini Požege i izjavi F. Ibrahim-pašića o masovnom krštenju djece jednom godišnje u okolici Zenice.

²⁰ Sa stajališta raznih pristupa, odnosno struka, nastale su mnoge različite definicije braka. Odnosi u kojima je ovdje riječ zadovoljavaju sve druge definicije braka, osim one koju donosi pisano pravo. Vidi definicije braka u *Enciklopediji Leksikografskog zavoda*, Zagreb, 1966. (Pod »Brak«)

²¹ Sve do drugog svjetskog rata u Srbiji, Makedoniji, Bosni i Hercegovini, Slavoniji i zapadnoj Hrvatskoj važio je crkveni brak, dok je u Sloveniji i Dalmaciji uz crkveni brak postojao i građanski — »po nuždi« (od 1868, odnosno 1870.). U Vojvodini je obavezni građanski brak uveden mađarskim zakonom od 1894. godine. (Navedeno prema: Begović, M. *Porodično pravo*, Beograd 1957, str. 15—16.)

venčanog, dok je rimokatolička crkva tek na tridentinskom saboru formulirala učenje o sakramentima, među kojima je i sakrament braka. Šerijatsko i židovsko bračno pravo ranije nije zahtijevalo intervenciju vjerskog predstavnika prilikom sklapanja braka. Još dugo nakon uvođenja crkvenog braka crkva se borila za njegovo prihvaćenje u narodu.²²

Ako crkva usprkos svom znatnom utjecaju i trudu nije u potpunosti uspjela nametnuti vjenčanje kao neizostavan i primaran čin sklapanja braka, još je razumljivije što nakon uvođenja obaveznog građanskog braka, a naročito poslije drugog svjetskog rata dolazi do povećanja broja nezakonito sklopljenih brakova, budući da državne vlasti nisu vršile veći pritisak, već su pokazivale znatniju tolerantnost i razumijevanje prema narodnom shvaćanju braka. Tako je odjel pravosuđa ZAVNOH-a 1944. godine donio upustvo za vođenje matičnih knjiga, u kojem se kaže: »Kao valjani brak može se upisati u matičnu knjigu vjenčanih i takva bračna veza koja je prije ustanovljenja narodnih vlasti nastala prema narodnim običajima pojedinog kraja bez učešća ranijih vlasti, ako je takva veza prema narodnom shvaćanju toga kraja smatrana bračnom vezom.«²³

Dakle citirano upustvo priznaje valjanost braka sklopljenog prema običajnom postupku, uočavajući da postoji nešto što se može nazvati narodnim shvaćanjem braka. I u etnološkoj se literaturi mogu naći slični stavovi i tumačenja.²⁴

Iako se svadba pokazuje kao primarniji, a negdje i odlučniji čin sklapanja braka, ni ona nije apsolutno nužna. Tako npr. seoska sredina tolerira reduiranje svadbenih običaja, smanjenje broja svatova i gostiju, trajanje svadbe, količinu darova, odgađanje svadbe dok se sve ne pripremi ili čak potpuno izostajanje svadbe u onim slučajevima kad materijalna situacija ili neki drugi razlozi nekome ne dozvoljavaju upuštanje u taj relativno skup čin. Kao mala zajednica, selo je dobro upoznato s mogućnostima svakog pojedinca, pa i sa njegovim intimnim osobinama i zbivanjima.

U istraživanim područjima bračna je veza nerijetko zasnivana samim početkom zajedničkog života, a dobro je poznata i još održana tradicionalna pojava otmica, među kojima su najčešće dogovorne i prividne otmice.²⁵ Ove posljednje se obično objašnjavaju namjerom za izbjegavanjem troškova svadbe, a zapravo predstavljaju u različitim stupnjevima reduciranu svadbu, tj. svadba se vrši uz prisustvo smanjenog broja svatova i uz manji broj običajnih radnji. Pri tom je značajno da obično ne otpadaju simbolički običaji uvođenja nevjeste u novi dom i promjene statusa (promjene odjeće i oglavlja). Na promjenu statusa i nastupanje novoga bračnog stanja neposredno nakon dovođenja udavača u kuću ženika, bez obzira na zakonsko vjenčanje, ukazuje i oslovljavanje dovedene kao *žene*, *mlade*, *snahe*, odnosno ženika kao *muža*, *mladoženje*, *đuvegije*, te izrazi *oženio se*, *udala se*, kao i spomenuta

²² Begović, M., *isto*, str. 20–21; Lovrić, E.: *Zenidba i njezini bitni momenti*, Zagreb, 1900, str. 29–31; Westermarck, E.: *The History of Humane Marriage*, London, 1891, pp. 427–429; Drobñjaković, B., *isto*, str. 143; Stanojević, S.: *Narodna enciklopedija Srpsko-Hrvatsko-Slovenačka*, sv. 3, Zagreb, 1925, str. 330, str. 287–288.

²³ Culinović, F.: »Nastajanje i razvoj novog bračnog prava u oslobođenom dijelu Hrvatske za prošlog rata«, *Rad JAZU*, Zagreb, 1962, knj. 330, str. 225.

²⁴ Bakotić, L., *isto*, str. 118; Pantelić, N.: »Selo i porodica«, *Glasnik etnografskog muzeja*, Beograd, 1962, knj. 25, str. 129.

²⁵ O otmicama vrlo iscrpno govori V. Culinović—Konstantinović u svojoj dizertaciji *Otmica kao tradicionalni oblik pribavljanja nevjeste kod naroda Jugoslavije*, koja je obranjena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1965. godine.

promjena odjeće i oglavlja. Nakon otmice udavača neminovno provede izvjesno vrijeme nevjenčana u kući ženika, radi uobičajene prakse da se prije zakonskog vjenčanja izvrši »mir« — faktično ili samo formalno izmirenje obitelji udavače i ženika, ovisno da li je otmica bila prava, dogovorna ili prividna. U svim slučajevima se ne radi o namjernom izostajanju vjenčanja u svrhu bračnog iskušavanja, a na taj način zasnovan brak je — prema shvaćanjima dotične sredine — punovažan i ne razlikuje se bitno od drugačije sklopljenih.

O razlozima odvođenja udavače bez zakonskog vjenčanja i tretmanu tako zasnovanog braka unutar seoske zajednice govore mnoge potvrde u literaturi. Spominjemo neke: »Čim momak zamjeri djevojku i kući je dovede kaže: 'ja sam se oženio', kao što djevojka čim za momka pođe, kaže: 'ja sam se udala.« (..) Momak vodi djevojku kući prije vjenčanja radi toga što mu je potreba ženske glave u kući, što onaj čas nije u stanju da izdrži troškove vjenčanja i pira, što se straši da mu drugi zgrabi zamjerenu djevojku i zbog drugih razloga.« (Dalmatinska zagora)²⁶ Ili ovaj primjer: »U mnogo slučajeva živi muž i žena u miru i slozi ako su i nevjenčani, te se vječaju tek nakon 12—15 godina. (..) Na ovaj nevjenčani način se je ovdašnji narod već naučio, jer na to nitko ne pazi, ovakvi supruzi imaju po 15 godina staru djecu te se tek onda vjenčaju.« (Banija)²⁷

Nevjenčani brak je često nazivan i uspoređivan sa konkubinatom. Pojam konkubinata teško je primjenjiv na seosku sredinu. To je pravilno uočio Čulinović,²⁸ a isto se pokazalo i u građi Bogišića. Citiramo jedan od odgovora na pitanje o postojanju konkubinata, koji se odnosi na jedno od istraživanih područja — Kotare i Bukovicu: »U našem narodu odveć je rijetkost pravi konkubinatom, izuzimajući prigodu da dovede žensku i drži je nevjenčanu više ili manje vremena, i po tome ju vjenča. Ono posljednje narod niti drži za sramotu, ni za konkubinatom, a žensku smatra kao da je vjenčana.«²⁹

Zakonski čin obično uslijedi naknadno, ovisno o različitim povodima: intervenciji crkvene ili državne vlasti, potrebe za ozakonjenjem (pobraćenjem) djece, stjecanjem raznih zakonskih prava žene po mužu, ili djece po ocu (nasljedstvo, pravo na penziju, socijalno osiguranje, pravo na očevu prezime). Ovi su povodi većim dijelom rezultat sukoba dvaju različitih shvaćanja: jedni se osnivaju na običajnom, a drugi na pisanom pravu.

Sukob ovih dvaju zakona, odnosno svijest o istovremenom postojanju dviju vrsta pravila, ima za posljedicu pojavu iskorištavanja te dvojakosti, npr. sklapanje braka prema propisima običaja i njegovo razvrgavanje pod izlikom da nije zakonski sklopljen, kao i namjerno izbjegavanje vjenčanja radi poteškoća oko eventualne rastave, naročito radi nerazrješivosti crkvenog braka. Ovo posljednje dovodi do još jedne značajke bračnog života u seoskoj sredini, koja znatno odudara od crkvenog shvaćanja braka, a ta je izvjesna labilnost bračnih veza — karakteristična naročito za početnu fazu braka. Ona se očituje u mogućnosti raskida braka ukoliko se on pokaže neuspjelim, a varira prema intenzitetu, ovisno o pojedinim područjima kao i vremenu. Promjena seoske kulture i različita povijesna zbivanja u tom su pogledu stvorila velike razlike u pojedinim našim krajevima. Otuda djelo-

²⁶ Roca, S.: »Narodni običaji u Dalmaciji«, *Jadranska pošta*, Split, 1930.

²⁷ Bosnić, R.: *Etnografska građa iz okoline Rujevca i Dvora*, Rukopisna zbirka JAZU, Zagreb, 1909, arak 27. (Sign. SZ 127)

²⁸ Čulinović, F., isto, str. 409.

²⁹ Bogišić, V.: *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slavena* (Građa u odgovorima iz različitih krajeva slovenskog juga), Zagreb, 1874, str. 188—189.

mice vuku korijen i spomenute razlike u shvaćanju braka, pojavljujući se u nizu oblika između dvije krajnosti: potpunog prihvaćanja kršćanskog braka — svetog i nerazriješivog, i velikih sloboda u sklapanju i rastavljanju brakova — u potrazi za najprikladnijim partnerom. Očito je da postojanje ovakvih i ovolikih razlika u shvaćanju braka pretpostavlja i znatnu raznolikost etičkih zasada.

Slično varira i odnos prema plodnosti žene i porodu u braku, koji je naročito istican u vezi s pokusnim brakom. Pokazalo se, međutim, da porod djece u braku nigdje nije neprikosnoven niti siguran uvjet za trajnost braka, pa se kidaju i one bračne veze u kojima se rodilo i više djece, čak i onda kada je brak bio zakonito sklopljen. Predbračna trudnoća nigdje nije dobrodošla, a kao njezina posljedica javlja se čak i čedomorstvo.³⁰

Kao što se iz svega iznesenoga može uočiti, gotovo sve značajke pokusnog braka koje bi ga trebale potvrditi kao tradicijsku ustanovu Hrvata i Srba izazivaju niz pitanja i sumnji. Moglo bi se postaviti ne samo pitanje da li je pokusni brak u ovih naroda ikada bio tradicijska ustanova, nego ima li on uopće značaj društvene ustanove — u smislu »relativno trajne struktuirane cjeline takvih društveno priznatih i zaštićenih uloga i odnosa preko kojih ljudi zadovoljavaju najrazličitije potrebe.«³¹

Ove sumnje potkrepljuje i nedostatak potvrde pokusnom braku u nekim djelima etnološke literature, u kojima bi se moglo očekivati njihovo prisustvo, npr. u spomenutom djelu Bogišića (kao i u drugim njegovim radovima³²), zatim u djelima Fortisa i Lovrića,³³ među povijesnim podacima iz biskupskih vizitacija Dalmacije osamnaestog stoljeća,³⁴ u djelu Lileka,³⁵ te *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*.³⁶

Summary

THE TRIAL MARRIAGE AS A TRADITIONAL INSTITUTION

Ethnological, sociological and other studies note the phenomenon of the so-called trial marriage among Croats and Serbs. Reading such studies we can see that different opinions concerning trial marriages exist, and that authors disagree with regard to it. According to descriptions given the main characteristics of the trial marriage are to test specific functions (the girl's ability to bear children, her capacity for work, and the marital partner's suitability — whether both, or only the girl), temporariness and illegitimacy. In existing studies the trial marriage is explained in two ways: either as a traditional marital institution, or as a new phenomenon.

The author carried out field studies of trial marriage from 1968—1971, mostly in regions indicated in existing studies. She used methods of direct observation

³⁰ Katić, L.: »Povijesni podaci iz vizitacija trogirke biskupije u XVIII stoljeću«, *Starine*, Zagreb, 1958, knj. 48, str. 302 i 315.

³¹ Gorićar, J.: »Radničko samoupravljanje kao društvena institucija«, *Sociologija*, Beograd, VII 1965, br. 1, str. 5.

³² Bogišić V., navedeno djelo, te *Privatno pravo*, Zagreb, 1867.

³³ Fortis, A.: *Viaggio in Dalmazia dell'Abate Alberto Fortis*, Venezia, 1774 (Bern, 1778); Lovrić, L.: *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice*, Zagreb, 1948 (Venecija, 1776).

³⁴ Katić, L. navedeno djelo, te: »Prilike u splitskoj okolici poslije odlaska Turaka«, *Starine*, Zagreb, 1957, knj. 47.

³⁵ Lilek, E.: »Ženidba i udadba u Bosni i Hercegovini«, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Sarajevo, 1898, X.

³⁶ *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, JAZU, Zagreb, 1896—1971, knj. 1—45.

and systematic interviews. Newer data from the 238 questions of the Ethnological Atlas (*Etnološki atlas*) were also used.

Research, and a study of existing literature, shows that it is not very likely that the trial marriage is a traditional marital institution among Croats and Serbs, because all the characteristics used to prove it as such are questionable. The mistaken presentations as trial marriage of certain characteristics of peasant marital life in some regions are based on differences in understanding marriage, i. e. on the misunderstanding by observers and students from other social strata and their inability to understand specific phenomena of marriage in some peasant regions. This special approach is seen in the peasants not completely accepting religious and legal concepts of marriage and giving priority to traditional manners of forming a marital relationship. The result of such actions are non-legalized marital relationships which were, according to the criterion of non legality, wrongly explained as trial marriages.

Резюме

О ПОНИМАНИИ ПРОБНОГО БРАКА КАК ТРАДИЦИОННОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

В этнологической, социологической и другой литературе отмечено явление так называемого пробного брака у хорватов и сербов. В литературе существуют различные понимания пробного брака в связи с чем возникают разные недо-разумения. По описаниям в литературе главные характеристики пробного брака: специфическая функция (исследование плодородия невесты и ее других свойств, обоюдная бракоспособность партнеров или только в отношении невесты), временность и незаконность. Пробный брак в литературе толкуется двумя подходами: как традиционное брачное учреждение и как более новое явление.

Автором проведены полевые исследования за период 1968—1971 гг. именно в тех районах на которые указывает литература. Использован метод прямого наблюдения и систематического интервью. Но попытка проведения анкеты оказалась без результатов (вопросный лист выслан почтой). Использованы и более новые данные из 238 вопросников Этнологического атласа.

Исследования, а также и очерки по литературе, показывают малую вероятность появления пробного брака как традиционного брачного учреждения у хорватов и сербов ввиду того, что все характеристики, определяющие его в этом значении, взяты под сомнение. Неправильное толкование отдельных явлений из брачной жизни крестьян в некоторых районах нашей страны, как явление пробного брака, обосновано на расхождениях в понятии брака или же на непонимании исследователей из других общественных слоев, специфического значения брака в определенных сельских средах.

Особенность этого понимания выражена в неполном принятии крестьянами религиозных и правовых концепций брака и соблюдении приоритета традиционным видам бракосочетания. В результате такого отношения являются незаконные брачные связи которые по критериям незаконности ошибочно приняты как явление экспериментального брака.